

ANADOLU ALEVİLİĞİNİN BAŞLANGIÇ EVRELERİ I: Horasan ve Maveraünnehir’de Ortaya Çıkan Gelişmeler

Alemdar Yalçın*

ÖZET

Anadolu Aleviliğini anlamak için mutlaka Horasan kavramının taşıdığı bütün anlamları 6. yüzyıldan itibaren taşıdığı derinliği kavramak gerekir. Horasan birbirinden farklı inançların, kültürlerin ve sosyo-ekonomik yaşayış biçimlerinin bir arada bulunduğu bir bölgedir. Bu çalışmada bu sosyo-ekonomik yapıardan biri olan kırsal alan örgütlenmesini ele alarak Anadolu Aleviliği ile ilişkisini ortaya koymak denemesi yapılmaktadır. Anadolu Aleviliğinin inanç boyutu yanında bu boyutu destekleyen üretim ilişkileri süreci de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Horasan, Anadolu Aleviliği, Şii, Sünnî, Besici Kültürü, Horasan Erenleri, Kışlak, Yaylak, Kırsal Alan, Kent Yaşamı.

Son yıllarda Anadolu Aleviliği kavramı üzerinde çok sayıda yazı yayınlanmaktadır. Konu bir boyutuyla Ortadoğu, bir boyutuyla Orta Asya’da tarihin derinliklerinden gelen inanç, kültür ve sosyo-ekonomik yapılara dayandığı için oldukça karmaşık ve kompleks bir konudur. Bu yüz-

den elde edilen bilgilerin her birinin olması gerektiği doğru yerde değerlendirilmemesinden kaynaklanan ciddi kavram kargaşası ve değerlendirme yanlışları görülmektedir. Bu yazıların önemli bir kısmı, konuya sistematik bir yaklaşımla bakmadıkları gibi birçoğu da yalnızca zihinsel tahminlere dayanan bazı yorumları kesin bilimsel doğrular gibi öne sürmektedirler. Hele son yıllarda çok sayıda bilimsel dergide çıkan yazının da kendisinden önce yapılan araştırma bulgu ve sonuçlarını yok sayarak bazı temel var sayımlara girmiş olması son derece yanlış, konunun doğru ve tam anlaşılmasını engelleyen durumdur.

Oysa Anadolu Aleviliğinin kökenlerine baktığımız zaman tarihsel sürecinin çok açık olduğunu görürüz. Bu tarihsel süreci adım adım izleyerek yapılacak değerlendirmelerin hiç kuşkusuz sağlıklı yorumları doğuracağını söyleyebiliriz. Ne var ki yayınlanan yazıların hiçbirinin bu süreci izlemediğini ve günümüze kadar ortaya çıkarılan birçok belge, bulgu ve değerlendirmeyi göz ardı ettiğini görmekteyiz.

Bizim bu çalışmamız, Anadolu Aleviliğinin başlangıç evrelerini üç temel nokta üzerinden ele alacaktır. Bunlardan birincisi Maveraünnehir ve Horasan’da ortaya çıkan gelişmeler ve bu gelişmelerin sosyo-ekonomik ve kültürel etkileri üzerine olacaktır. Bu bizim için çok önemli çünkü bu değişimin farkına varmaksızın, tam ve eksiksiz anlamaksızın Anadolu Aleviliğini anlamak neredeyse imkânsızdır.

İkincisi, Anadolu’da var olan sosyal-kültürel ve ekonomik gelişmeler ve bunun Anadolu’da yarattığı çok yönlü etkilerdir. Çünkü göç alan bu toprakların bu kadar kolay bir biçimde göç kabul etmesinin temel sebeplerinin çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Böylece Anadolu Aleviliğinin zeminini oluşturan geniş halk kitlelerinin sosyo-ekonomik yapılarının tam ve eksiksiz anlaşılması gerekmektedir. Geniş halk kitlelerinin sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarının tam ve eksiksiz anlaşıl-

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Öğretim Üyesi.

masının birçok tartışmasız gerçeği de kendiliğinden ortaya çıkaracağıın bilinmesi gerekmektedir.

Üçüncü olarak da özellikle Anadolu'ya Horasan üzerinden gelen göç dalgalarının gerçek boyutlarının çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Çünkü yine en çok yanlış bu noktada görülmekte ve Anadolu'nun sosyo-kültürel yapısında var olan durum sürekli göz ardı edilmektedir. Oysa Anadolu'ya yerleşim belirli bir sistem içinde gerçekleşmektedir. Bu bir noktada üretim ilişkilerine dayanan bazı zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Hatta bazı bilim adamları göçün bir defada ve belirli sayıda insan tarafından yapıldığını bile söyleme ve yazma cesareti göstermektedirler. Üstelik bu dönem göçleri ile ilgili olarak elimizde çok sayıda kaynak ve doküman bulunmasına karşılık. Bu yazımız işte aynı zamanda bu iki noktaya bilimsel bir açıklık getirme iddiasındadır.

Anadolu Alevîliğinin İslam kaynaklarına dayanan kökenlerinin de İslam öncesi Mekke yaşamından başlanarak bütün ayrıntısıyla hiç kuşkusuz iyi bilinmesi gerekmektedir. Ancak bu durum bilim adamlarımız tarafından yine bir bütün hâlinde işlenmesi gereken başlı başına bir konudur.

Horasan tarihin en eski dönemlerinden beri insanoğlunun doğu-batı; güney-kuzey ekseninde siyasal, askerî ve ticarî geçiş yolunu oluşturmuş ve büyük bir hareketlilik göstermiştir. Bu yüzden konumuza girmeden önce bugünkü Horasan ile ortaçağdaki Horasan arasındaki farkın çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Genellikle bugün İran toprakları içinde Horasan olarak adlandırılan bölgenin geçmişteki Horasan kavramı ile aynı olmadığını belirtmeliyiz. Bugünkü siyasal sınırlarla geçmişteki Horasan toprakları arasında fark bulunmaktadır. Geçmişte Horasan denildiği zaman bugünkü İran topraklarının kuzeydoğusu, Türkmenistan topraklarının güneyi, Afganistan, Tacikistan topraklarının batısı ve Kırgızis-

tan'ın bir kısmı ile Özbekistan'ın bir kısmı algılanıyordu. Bu bir kıta büyüklüğündeki coğrafya parçası üzerinde de birden fazla sosyal yapı bulunmaktaydı. Güçlü bir kent kültürü ve bu kent kültürünün oluşturduğu sosyal yapı, üretime dayanan ticarî bilinç vardı. Ayrıca Horasan'ın kuzeyi ile güneyinde yaşanan kent kültürü ve toplumsal yapı arasında da büyük değişkenlik vardı. Horasan'ın doğusu ile batısı da toplumsal yapı bakımından farklıydı.

Batıdan gelen birden fazla yolun geniş bir coğrafi genişlikle birleştiği ve bin kilometreyi aşan bir yolu kat ederek yine doğuya doğru dağlar ve çöller arasından devam ettiği geniş toprak parçasıydı. Bir yandan Çin'e bir yandan Hindistan'a olan bağlantı Horasan'ı dünya tarihinin en önemli oluşum yerlerinden biri yapıyordu (Gökalp, 1973: 93-197).

Horasan'ın yollar ve kentlerinden tamamen farklı bir başka önemli özelliği ise iç Asya ile bağlantılı kırsal yapısıdır. Yani Horasan kırsalları özellikle bütün sosyal antropologları şaşırtan, kuramların köklü değişimine sebep olan sosyo-kültürel yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bizim Anadolu Alevîliğinin evrimleşmesini dayandırdığımız temel işte İç Asya ile geçişli olan kırsal alandaki doğanın getirdiği zorunlu yaşam biçimidir.

Horasan'da kırsal kesimlerde besicilikle uğraşan çok sayıda topluluk, kış ve yazları farklı alanlarda sürekli hareket hâlindeydi. Bu bölgede sınırlı sayıdaki otlaklar yayla olarak çok değerli kabul edilmekte, ülkeler ve aşiretler arasında büyük çekişmelere sebep olmaktaydı. İleride üzerinde duracağımız gibi zaman zaman bu otlaklarda ve yaylalarda milyonlarca at, koyun, keçi, deve, katır besleniyordu. Bu durumun ülkeler ve ordular için oluşturduğu stratejik ve ekonomik gücü göstermesi bakımından çok önemlidir (Lindner, 2000: 40). Çünkü Horasan'ı bir boydan bir boya kat eden binlerce kilometrelik kervan yollarının lojistik desteği, yol güvenliği kırsal

alanlardaki bu yapı ile korunuyor ve sürdürülebiliyordu. Siyasal ve askerî kriz anlarında ise büyük bir kargaşa yine bu kırsal alanları etkiliyordu. Kırsal alanların siyasal ve askerî kargaşadan etkilenmesi ile bölgenin can damarı olan ticaret büyük bir yara alıyordu.

Günümüzde İran'ın Türkiye sınırlarında, Hazar denizinin güneydoğusunda Türkmenistan sınırlarında, Irak sınırına yakın Lorestan ve Caharmahal'de, Orta İran'da Kirman ve Afganistan sınırında yoğunlaşan besici kültürüne dayalı bu toplulukların Horasan'ın bütün bölgelerine dağıldıkları ve birbirleri ile aralarında sürekli ilişkilerin bulunduğunu biliyoruz (Baharnaz, 1994: 7).

Horasan'daki siyasal hareketlilik de çok önemlidir. Çünkü bu siyasal hareketlilik yukarıda da söylediğimiz gibi bölgenin yollar üzerinde bir geçiş alanı olması yüzünden insan ve insan topluluklarını doğrudan etkiliyordu. İnançların da bu etkilenmeden köklü pay aldığı belirtmemiz gerekmektedir. Anadolu Aleviliği de ileride anlatacağımız gibi siyasal çatışmaların doğurduğu bir kriz sebebiyle batıya göç eden besici toplulukların inanç yapısı olarak kendisini göstermektedir. Horasan'ın bir bölümü sürekli Türk devletlerinin kontrolünde olduğu gibi, bir kısmı da Pers ve Sasani krallarının kontrolü altındaydı. Ancak bir yandan Hindistan'a giden yolun üzerinde olması, bir yandan tarihî ipek yolu üzerinde bulunması sebebiyle başka devletlerin de doğudan, batıdan ve kuzeyden sık sık işgallerine uğrayan dünyanın en hareketli ve stratejik noktalarından biri üzerinde duruyordu. Tarih boyunca Horasan, Türk kültürünün ve dilinin en güçlü yaşandığı bölgeler arasında yer almıştır. 6.-11. yüzyıllar arasında ciddi bir bunalım geçirmesine rağmen Farsça da bölgenin egemen kültür dilleri arasındaydı. Bu konuda Bartold Mutezile'nin ünlü temsilcisi Cahiz'e atfen şöyle söylemektedir:

"Cahiz:" Horasan lisanı ile Türk lisanı arasındaki fark yalnız Mekke ve Medine lehçeleri ara-

sındaki fark gibi bir lehçe farkından ibarettir." (Barthold: 76). Bu da Horasan'ın kültürel yapısını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Önceleri Türklerle İranlılar arasında sık sık el değiştiren Horasan, İslamiyet'in yayılmaya başlaması ile birlikte hicretin 20. yılından itibaren Arap ordularının saldırıları ile başa kaldı. İslamiyet'i tebliğ ve yayma görevi aldıklarını söyleyen ve dinî bir heyecanı fetih ve zaman zaman da istila amaçlı olarak kullanan Arap ordularının Maverünnehir'e kadar olan bölgedeki insan kaynağını, zenginlikleri yağmaladıklarını görüyoruz. Aldıkları toprak parçalarına vali olarak tayin ettikleri komutanları İslam'ın ilk yıllarındaki cihat ve tebliğ anlayışından çok uzak bir biçimde yer yer yağma ve katliamlar yaptıklarını birçok tarihçi açıkça söylemektedir. Oysa ticaret yolları üzerinde olduğu ve Müslüman tüccarların da yaşadığı bu bölgede Müslümanlığın yayılması konusunda silahlı bir saldırıya gerek bile olmayabilirdi. Nitekim Barthold:

"Eldeki bilgilere göre X. yüzyılda yalnız Horasan ve Maverünnehir'de mevcut olan medreseler o taraflarda İslamiyet'i yaymak için en kuvvetli bir vasıta oldular. Ve bunlar bu hususta İslam hükümetlerinin tedbir ve siyasetlerinden müstakil bulunuyorlardı." (Barthold: 78).

Tamamen bağımsız olan bu medreselerin yapacağı etkinin hiç kuşkusuz silah zoruyla yapılacak bir yaymadan daha etkili ve sistemli olacağı açıktı. Tebliğ tarzı yayılma hareketi önce tüccarlar tarafından daha sonra ise sufiler tarafından Arap orduları gelmeden önce yapılıyordu (Roux, 2007: 191-192). Ne var ki Arap Ordularının bu dönemdeki fetih arzusu İslam'ın anladığı cihat anlamına gelmiyor, aksine bölgenin zenginliklerinin ganimet olarak Arap ülkelerine götürülmesi olarak görülüyordu. Oysa Arap orduları gelinceye kadar bölgede her türlü inanca karşı derin bir saygı söz konusuydu. Bu konuda alacağımız bir örnek kendisi Mani dinine mensup olmadığı

hâlde onların can ve mal güvenliğini koruyan devlet adamının hassasiyetini göstermesi bakımından çok önemlidir:

“İbn-i Nedim diyor ki: Tuguzguz hanı, Semerkant'ta yaşayan Mani topluluğuna karşı Samanoğlu emirlerinin zulmettiğini ve onları takip ettiğini haber alınca Samanoğlu emirine Samanoğulları devleti dâhilindeki Mani mezhebi taraftarlarına nisbeten Tuguzguz arazisindeki Müslümanların sayısının çok kalabalık olduğu ve eğer Samanoğulları memleketlerindeki Manileri takipte devam ederlerse, kendisinin de memleketindeki Müslümanları takip etmek mecburiyetinde kalacağı yolunda bir haber gönderdi.” (Barthold: 70).

Taberi, İbni Kesir ve İbnü'l Esir'in tarihlerinde Arap ordularının yaptıkları bütün incelemelerine kadar anlatılmaktadır. Bu siyasal egemenlik için ordu gücünün kullanılması sebebiyle esasen kontrol altına alınması güç olan topraklar üzerinde büyük karışıklıklar çıktığını, zaman zaman birçok küçük sosyal ve dinî grubun türediğini, kendi inançları doğrultusunda kale ve kent beylikleri kurdukları gibi bu kale ve kent beyliklerinin birleşerek küçük devletçikler haline geldiğini biliyoruz (Lewis, 2009: 90-92). Özellikle Hazar Denizi'nin güneyinde Horasan'ın giriş kapısı diyebileceğimiz noktalardaki sarp dağlarda kurulmuş olan kaleler, menziller ve yerleşim yerlerinin kontrolünün mümkün olamaması sebebiyle Horasan'da 7. yüzyıldan başlayarak siyasal bir istikrarın sağlanması çok güç olmuştur.

Kentlerin bile zaman zaman beylerin, kraların, hanların ve sultanların eline geçtiği ve el değiştirdiği bir ortamda insanların bu bölgelerde düzenli ve sağlıklı bir ekonomik yaşam sürdürebilmesi neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Bu bir bozkır üretim tarzının sonucu olan besici kültürü ile yaşayan topluluklar için daha da büyük güçlükleri beraberinde getirmiştir.

Gerek batılı bilim adamları gerekse hiç eleştirmeden alıntı yapan bazı yerli bilim

adamları göçebe topluluklar olarak değerlendirdikleri boy, oymak, oba ve evleri ayrıca yağma ekonomisine bağlı silahlı güçler olarak değerlendirmektedirler. Öncelikle şu bilinmelidir ki insanlık tarihi boyunca yağma ve ganimet kültürünün daha çok yerleşik büyük devletlerde var olduğunu görürüz. Bu yağma, çapul ve ganimet kültürünün ekonomik girdi olarak belirlenmesi mümkündür. Çünkü tarih kitapları savaşların ve ganimetlerin tarihi gibidir. Bir basit karşılaştırma ganimete dayalı ekonomik yapının yerleşik büyük devletlerde bulunduğunu çok açık bir biçimde gösterecektir. Geçimini besicilikle sağlayan topluluklarda bu durum siyasal istikrarsızlık, iç kargaşalar sırasında ortaya çıkmakta ve zorunluluktan yapılmaktadır.

Besici üretim ilişkisine bağlı toplulukların sık sık isyan etmelerinin hiç kuşkusuz iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kendileri için belirledikleri yayla ve kışlalar arasında düzenli gidip gelememe, yaylaların egemen devletler tarafından işgal edilmesi veya kışlalarının elden çıkması durumlarıdır. Bunlardan sadece birinin gerçekleşmesi ekonomilerinin alt üst olmasına sebep olabilmektedir. Bir başka sebep ise iklim koşullarının beklenenden kötü gitmesi sonucu ortaya çıkan kıtlık ortamıdır.

Burada bir yanlış anlayışın da ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bazı bilim adamları üzülmeye değerdir ki 20. yüzyılın birinci yarısına kadar algılanan göçebelik kavramını dünyadaki bütün benzer yapıdaki topluluklar için standart görmüşlerdir. Güney Amerika ve Afrika yerlilerinin yaşayış biçimleri ile Kuzey Afrika kabile anlayışı (tribe)ni tek bir tanım altında toplamışlardır.

Bozkırda gelişen besici kültürünü çok yanlış bir değerlendirme ile göçebelik kavramı ile birleştirmektedirler. Oysa besici kültürü, bir göçebe kültürü değildir. Besici kültürünü oluşturan temel göstergelere baktığımız zaman ekonomik girdisini genellikle koyun, keçi

at ve deve besleyerek sağlayan boy, oymak, oba ve ev biçiminde örgütlenmiş sosyal topluluklar olarak algılamamız gerekecektir.

Bu konuda günümüzün en önemli sosyal Antropologlarından Richard Tapper, Şahsevenler arasında değişik tarihlerde 20 yıl yaşadıkdan sonra şu yorumlara yer verir:

“Zira şarkiyatçıların sömürgeleştirme sürecinde araştırma olanağı buldukları ilk alan Arap ve Bedevi gruplarının yaşadığı Kuzey Afrika olmuştur. Arap dünyasının büyük bölümünde, bizim “aşiret” olarak tanımladığımız örgütlenme biçimine “kabile”, “qabilah”, bu örgütlenmenin altındaki alt birimleri ise “aşiret”, (ashirah) denilmektedir.” (Tapper, 11-12).

Daha sonra Asya örgütlenmesi için ise şu yorumu yapmaktadır:

“Batı antropolojisine egemen olan indirgemeci klasik kabullerle hesaplama olanağı sunmaktadır. Bu indirgemeci bakış açısının en temel unsuru aşiret tipi örgütlenmeyi modern devlete açılımı olan feodal örgütlenmeden geri, soy-temelli ve neredeyse bütün orta Asya, ön Asya, Afrika, yerli Amerika ve Okyanusya toplulukları için ortak bir örgütlenme biçimi olarak görme eğilimidir. Asya’nın ve Asya bozkırlarının diğer göçebeleri gibi son derece karmaşık ilişkilerin ve dinamiklerin ürünüdür. Bu örgütlenme biçimi “tribe” kavramıyla ifade edilenin tersine, genel olarak Avrasya, Ortadoğu ve kuzey Afrika’da gelişmiş, esas itibarıyla siyasi bir içeriği olan ve ortak köken inancı neredeyse tamamen kabullere dayanan bir ortak çıkar birliğini ifade eder.” (Tapper, 2004: 9).

Richard Tapper kitabına yazdığı önsözde İngiliz antropoloji uzmanlarının genellikle kabile kavramını değişik bölgelerde yaptıkları araştırmalara dayandırmaktadır. İngiliz kültür antropologları genellikle Afrika, Arap ülkeleri ve Amerika yerlileri arasında yapılan araştırmalar sonucunda ilkel kabilelerin örgütlenmeleri üzerinde durmuşlardır. Üç ana tanım üzerinden yaptıkları bu değerlendirmelerin hiçbiri Ön Asya ve Orta Asya’daki toplumsal örgütlenmeyi açıklamaya yetmemektedir.

Çünkü içinde yaşadığı Şahsevenlerin örgütlenmeleri antropoloji uzmanlarının yaptıkları tanımların hiçbirine uymamaktadır Tapper, bunların bir ön devlet olarak tanımlanması gerektiğini belirtir:

“Bölgede çok sık görülen aşiret birlikleri ya da konfederasyonları kasetmek üzere Moğolca kökenli “ulus” kavramını ya da ortaçağ Türkî dünyasına hâkim “-ok” kavramını görmekteyiz. Bu kavramlar Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliği altındaki bölgede çeşitli büyük grupların adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bozulus, Bozok gibi...” (Tapper: 12).

Boston Üniversitesi öğretim üyesi Charles Lindholm da, İslamî Orta Doğu isimli kitabında Orta Doğu’nun batılı gözü ile tanımını yapmakta ve burada yaşayan toplulukları değerlendirmektedir. Çobanlar ve göçebeler diye ayrı bir tanımlama ile verdiği bu toplulukların ilişki biçimlerini bizim özellikle belirttiğimiz kaygıları da destekleyen bir biçimde dile getirir:

“Fakat genelde koyun ve keçi göçebeliği, deve göçebeliğinden daha sınırlı ve daha düzenli olmuştur. Çünkü koyun ve keçi göçebeliği, çok büyük miktarlarda sürülerin (Frederik Barth, Güney İran’ın Fars bölgesinde dolaşan yıllık koyun sayısının bir milyondan fazla olduğunu söyler) uygun yerlerde, uygun zamanlarda, uygun aralıklarla ve bazen de göçlerini engelleyen engellemeye çalışan düşman tavırlı tarımcıların yaşadıkları bölgelerde dolaşımını gerektirebilir. Bunun yanı sıra, içinde buldukları bölgeden oradan oraya dolaşırken, üzerlerinde egemenlik sağlamaya çalışan devletin bu yöndeki çabalarıyla da başa çıkmak zorundadırlar. Göç alanlarının genişliği, yaşamlarındaki düzenlilikler ve devletin mütecaviz tutumu, bu göçebelerin yaşamını, Bedevi kuzenlerinininkinden oldukça farklı kılar.” (Lindholm, 2004: 54).

Lindholm zaman zaman konfederasyon fikrini Tapper’den alıntılararak değerlendirse de alt grupları, üst gruplarla birbirine karıştırır. Bu bir tesadüf değildir. Bunu ısrarla yapmakta alıntı yaptığı Tapper’in çalışmasında Şahseven Konfederasyonu içinde yer alan

Hamseleri, Kaşkayların bir kolunu ve Bahtiyarileri ayrı ayrı isimlendirmektedir. Yalnız bir tespiti ile Tapper'in şu görüşüne dönmektedir. Lindholm da Orta Asya'da bulunan çobanlık geleneğinin Orta Doğu'da farklı olduğunu belirtmektedir:

"Ayrıca Orta Asya'nın at göçebelerini orta doğunun pastorallerinden ayıran Barfield'e bkz (1993) ilerde göreceğimiz gibi Orta Asya'nın toplumsal yapısı Orta Doğu'dakinden önemli ölçüde farklıdır." (Lindholm, 1996: 54).

Yazar, içine girip yaşanmadan tam olarak anlaşılması güç olan bu yapıyı da eksik değerlendirebilir. Çoban göçebelerin sosyal ve ekonomik gerçeklerini göz ardı ederek onların devletle ilişkilerine yüzeysel bir yaklaşımla bakmaktadır:

"Müdahaleci devlet sistemleri ile yerel köylü toplulukları arasında arabuluculuk hizmeti görürlerdi." (Lindholm, 1996: 55).

Yazarın arabuluculuk deyimi burada sanki siyasal bir misyon gibi algılanmaktadır. Bu sosyal ve ekonomik bir gerçeklikten kaynaklanan bütünsel ilişkiler ağının bir sonucudur.

Orta Doğu'da son bin yıl içinde gelişen bütün olaylar, son derece karmaşık ilişkilerin ve birçok detay unsurların etkisiyle olmuş ve gelişmiştir. Bu yüzden yalnızca karşılıklı çıkar ilişkisine dayanan bir yapılanmanın sonucu değildi. Tapper'in yaptığı çalışmada da çok açık olduğu üzere hiçbir çıkar ilişkisi olmaksızın oymaklar bir haber üzerine sırf inançları için bin kilometre yolu hayvanları, çoluk ve çocukları ile kat edip Azerbaycan'ın en verimli otlaklarının bulunduğu Mugan çayırlığına gelmektedirler. Şahsevenler Anadolu Alevîliğinin en dikkat çekici bölümlerinden birini oluştururlar. Çünkü Konfederasyonun içinde Antalya taraflarına kadar uzanan bölgede yaşayan çok sayıda oymak yer almakta ve Mugan çayırından Anadolu'ya sürekli olarak gidip gelmektedirler. Aynı biçimde bu oymaklardan bir kısmı değişik sebeplerle Mugan çayırından Nişabur ve Meşhed'de kadar gidip

gelirler. Bu bizim yaptığımız çalışma da Horasan-Anadolu ilişkisini göstermesi bakımından çok önemlidir. Besici toplulukların 11. yüzyıldan itibaren bu coğrafya üzerinde değişik nedenlerle sürekli hareket hâlinde olduklarını gösterir. Bu gerçekleri bilmeden Anadolu Alevîliğinin anlaşılması mümkün değildir. Şah Abbas döneminde oluşturulan bir siyasal birlik bugün bile hâlen etkisini Horasan besici kültüründe varlığını göstermektedir (Baharnaz, 1994: 36).

Bu konu doğrudan bizim alanımızı ilgilendirmektedir. Çünkü Horasan bölgesinde özellikle Horasan'ın giriş kapısı olarak gördüğümüz Hazar Denizi'nin güneyinden Türkmenistan'a kadar uzanan alanda bulunan aşiretlerin çoğunluğu Alevî İslam inancına sahip önemli bir kısmı da Anadolu Alevîliğini benimsemiş topluluklardır (Baharnaz, 1994: 36). Ehl-i Hak ve Aliyyullah adıyla tanımlanan, üzerinde hâlen ciddi bir sosyolojik araştırma yapılmayan toplulukların oluşumu, Anadolu Alevîliğinin oluşumundan yaklaşık 200 yıl sonra gerçekleşmiştir. Bu yüzden Horasan ve Hazar Denizi'nin güneyinde yaşayan besici kültürlü bu toplulukların Anadolu Alevîliğinden tamamen ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Gerek Tapper gerekse Lindholm'a gelince zaman içinde Bozkır üretim biçiminin doğal yansıması olan besici kültürün iç örgütlenmesindeki deyimleri de birbirine karıştırmaktadırlar. Bu örgütlenme için Farsça ve Arapça kavramlar kullanıldığı gibi Türkçe kavramlarla da anlatılmaktadır. En küçük birim olarak ev (eb), sonra ağıl (oğul-oba, cemaat), obaların birleşmesiyle Oymak (aşiret, kabile) Oymakların birleşmesi ile Boy (bod, il, ulus) oluşmaktadır. Çok geniş bir coğrafyada bin yıldan fazla kullanılan bu kavramların anlam sapmasına uğraması veya her bölgede ufak değişime uğraması son derece normal sayılmalıdır.

Bozkırda gelişen besici kültüründe konfederasyonların eşitliğine gelince, yazar burada

batılı yazarların (Black, 1972: 617) yapay eleştirilerini kabul etmiyor. Eşitlik kavramının derin kültürel kökleri olduğunu söyledikten sonra şu yorumu yapıyor:

“Sınıf ve statü farkını reddetmenin nedeni, kısmen göçebe tarzı yaşamdan kaynaklanmaktadır; çünkü hayvana dayalı servetin güvencesiz olması nedeniyle, bugün zengin olan yarın yoksul olabilir. Ayrıca hamisinin hayvanlarına bakan çoban, üzerinde herhangi bir baskı hissetmeyebilir; çünkü hamisinin sabit sermayesi öncelikle şehir ticaretinde ve tarım arazisi alımında sattığı hayvanlardan elde ettiği karı kullanım biçimiyle belirlenir. Tüm yoksul çobanların yaptığı şerefli ve erkeğe bir iş olan, hamisinin sürülerine bakmaktır.” (Lindholm: 57).

Yazar kitabının bir başka yerinde de bu tarz örgütlenmede bireyler arasındaki ilişkinin yapısı üzerinde durmaktadır. Bunu basit bir profesyonel ilişki olarak da görmez:

“Başka bir deyişle pastoraller arasındaki sözleşme, işçi-işveren ilişkisiyle sınırlı değildi. Bu sözleşme bey ile tabi olan, daha net olarak da komutanla asker arasındaki ilişkiye kadar uzanırdı. Tüm ilişkiler, her iki tarafın istediği zaman bozulabileceği, eşitler arası anlamalar olarak kabul edilirdi. Dolayısıyla çoban topluluklarında liderlerin bu ihtiyari gücü, çok hırslı ya da baskıcı ‘otorite’ kullanan liderleri tasfiye etmeye ya da en azından terk etmeye karar verebilecek kendi aşiret mensuplarının saldırdığı derin korkuyla keskin bir şekilde sınırlanmıştır.” (Lindholm, 1996: 58).

Görüldüğü gibi yapıda daha önce üretim ilişkileri açısından emek-sömürü ilişkisinden farklı bir yapılanma esas olarak alınmaktadır. İlişki çekirdek bir akrabalık ilişkisine dayalı kaynaşmayı da beraberinde getirdiği gibi tamamen aşiretlerin, obaların zincirleme birbirine bağlılığını sağlayan “dede-talip” ilişkisi de güçlendirmektedir. Oymakların arasındaki inanç bütünlüğü “el ele el Hakk’a” anlayışı ile parçadan bütüne doğru giden bir kardeşlik bilinci ile bütünleşmektedir. Aralarındaki haberleşme teknikleri bozkır posta ve haberleş-

me örgütlenmesinin devamı biçiminde kendisini göstermektedir. Davul, tabal, atlı haberci, ok gönderme (okuyucu) gibi birçok araçla baş döndürücü ve inanılmaz bir hızla birbirleriyle yardımlaşmakta, toplanıp dağılmaktadırlar.

Bozkırda gelişen besici kültürünü oluşturan temel unsurlardan biri de üretim ilişkileridir. Bu algılama çok önemlidir. Çünkü geçimini genellikle koyun besleyerek sağlayan toplulukların koyunların sağlıklı beslenmesi, bunlardan elde edilen ürünlerin pazarlanarak geçimlerinin sağlanması sebebiyle kendilerine bir yaşayış biçimi belirlemişlerdir. Konunun tam olarak anlaşılması için bu durumu kısaca tekrarlamamız gerekmektedir. Koyun ve keçi besleyen toplulukların kışın çok soğuk olan yüksek yerlerde yaşamaları mümkün değildir. Çünkü koyun ve keçilerin sert bir iklimde yaşamaları imkânsızdır. Ayrıca yüksek yaylalarda uzun süren kış sebebiyle hayvanların uzun süre beslenebileceği otu bulabilmek de genellikle çok zordur. Bu yüzden mutlaka kışların ılıman geçtiği bölgelerde “kışla”maları gerekmektedir. Eğer böyle bir ortam bulamazlarsa yaşayışlarını sürdürebilmeleri mümkün değildir. Bugün bu durum Anadolu Aleviliği ile çok benzeşen Horasan besici toplulukları arasında varlığını sürdürmektedir. Her ne kadar bugün Şii olarak vasıflandırılırsalar da bu bütünüyle doğru değildir (Baharnaz, 1994: 14-36).

Yaz aylarında ise kışlanılan bölgelerdeki su ve bitki örtüsünün hızla kuruduğu veya azaldığı düşünülürse bir sefer de bölgenin durumuna göre suyun ve taze otun bulunduğu noktalara doğru gitmeleri gerekmektedir ki buna ‘yayla’mak adını veriyoruz. Bu yapı Orta Asya ve Horasan bölgesinde binlerce yıllık süren bir yaşayış tarzıdır ve farklı bir bozkır kültürünü oluşturmuştur. Hemen anlaşılmalıdır ki besici toplulukların yaşayış biçimi doğrudan doğa koşullarına uymaya bağlıdır. İklim koşulları onların yaşamlarının tamamını oluşturur. Hemen hemen bütün kaynaklarda

bu üretim tarzının verileri üzerinde durulduğunu görmekteyiz.

Besici toplulukların üretimleri tamamen doğa ve kırsal alanla bağlantılı olmakla birlikte sürekli olarak kent ve kent kültürü ile de bağlantılı bulunmaktadır. Bunu da yine tartışmasız bütün kaynaklarda var olan şu bilgilerle desteklememiz gerekmektedir. Besici sadece kendisine yetecek sayıda koyun beslememektedir. Aksine kendisine sürekli gelir getirecek ve sürekli sayısı artan koyun sürüleri beslemektedir. Özellikle 10. yüzyılda geçimini besici kültürü ile sağlayan topluluklarda her evin 100'ün üzerinde koyun beslemesi normal kabul ediliyordu. Çünkü bir evin 100 koyunluk bir sürü ile yıllık geçiminin sağlanabileceği hesap edilmektedir (Lindner, 2000: 98-99).

Ayrıca zengin besiciler için ortaçağın ünlü gezginlerinden İbni Fadlan'ın ifadesine göre 50 bin koyun besleyenin bulunduğu söylemektedir. (Fadlan) Elli bin koyun bugün için değerlendirildiği zaman başlı başına bir bağımsız üretim sistemi demektir. Çünkü bu elli bin koyunun sütü ve süt ürünleri, yünü, bağır-sağı, kemiği ve hemen hemen her şeyi ticarî bir meta olarak değerlendirilmektedir. Burada unutulmaması gereken gerçeklerden biri de besici kültürünün sadece hayvan besleme ile sınırlı bir üretim ilişkisi bulunmamaktadır. Özellikle at, deve, katır gibi yük ve binek hayvanlarının beslenerek kervanlara satılması, takas edilmesi, kiralanması, hatta doğrudan taşımacılık görevlerini üstlenmeleri de yaptıkları yarı ticarî işler arasında yer almaktadır.

Bu durumun üzerinde bu kadar geniş durmamızın sebebi besici kültürü ile uğraşan toplulukların ayrıca kent kültürüne de gereksinmesinin bulunduğu ortaya koymak içindir. Besici ürettiklerini pazarlamak ve pazarladıkları ile kendi geçimini sürdürmek zorundadır. Bu durum onları sürekli kentlere muhtaç hale getirdiği için genellikle varlıklarını sürdürebilmek için kentlere giden yolların üzerinde olmak zorundadırlar.

Besici kültürü ile yaşayanların kent yaşam biçimini tamamladığını gösteren Maverainnehir ve Horasan'daki durumu ile ilgili olarak Barthold'un şu tespitlerini burada özellikle belirtmemiz gerekmektedir:

“Göçebelerle alışveriş her zaman büyük önem taşıyordu, kesim için büyük miktarda sığır ve sürü ile hayvan onlardan elde ediliyordu, aynı zamanda onlardan deriler, kürkler ve köleler satın alınmıyordu. Yerleşik halklarla alışveriş göçebeler için gerçekten zaruri idi, onlar bu yol ile giyim eşyası ve hububat alıyorlardı. Çin'de ve Rusya'da olduğu gibi Soğd'da göçebeler bozkırlara ticaret kervanlarının gelmesini beklemeden komşuları yerleşik halkların sınırlarına doğru sürülerini sürerlerdi. Göçebelerle alışverişten en büyük kazancı Horezmliler tarafından elde olunurdu. İstakhri'ye göre onların bütün refahı münhasıran Türklerle yaptıkları alışveriş ilişkilerinden geliyordu. Gürgeç'ten kervanlar güneğe, Horasan'a ve batıya Hazarlar'a giderdi(...) Horezmliler Horasan ile ticaret yapan sınıfın başlıca temsilcileri oldular. Son olarak göçebelerle ticaret emtiasını alıp verme ihtiyacı yün ve pamuk dokuma üretiminde hatırı sayılır bir gelişmeye yol açtı...” (Gökalp, 1973: 123).

Barthold'un burada ele aldığı göçebe kavramına başından beri itiraz ediyoruz ve bu konuda çağdaş batılı sosyal antropologlar bizimle aynı düşüncüyü paylaşıyorlar. Bunun yanında Barthold'un söylediği gibi besici toplulukların sadece sürülerini getirdiklerini ve sattıklarını düşünmek doğru değildir. Yapağı, deri, bal, her türlü av hayvanlarının postları, çuval, her türlü kilim, halı, keçe ve benzeri birçok taşıma malzemesi, eğer, at, katır ve benzeri birçok malzeme üretilerek satılan mallar arasında sayılmalıdır.

Zaman zaman kendileri için “çerçi pazarı”, “yaban pazarı” adını verdiğimiz pazarlar kuruluyor olsa da sonuçta bunlarda besici kültürünün kent kültürü ile ilişkisini göstermektedir. “Anadolu'da “çerçi pazarları” hâlen kurulmaktadır. Ancak sayıları gittikçe azal-

makta ve yok olmaktadır. Yazın Anadolu kırsalında gördüğümüz “abdallar” bu çerçi pazarlarının vazgeçilmez esnaflarıdır. Çünkü yaylada üretilen tonlarca süt ve süt ürününün hızla kentlere taşınması gerekmektedir. Bu da işte böyle bir esnaf grubu tarafından genellikle takas yöntemleri ile veya hizmet karşılığı yapılmaktadır. “Yaban pazarlarına” gelince bu çok daha büyük ve genellikle bir panayır gibi kurulan çok önemli bir ekonomik değeri olan serbest ticaret alanlarıdır. Buralarda takas da dâhil olmak üzere birçok yöntemle mal alış veriş yapılr. Görüldüğü gibi kentle bozkırda gelişen besici kültürü arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. İlerde Anadolu’da kent ve kırsal alan ilişkisine girdiğimiz zaman bu kırsal alan kent bütünleşmesi üzerinde ayrıca duracağız.

Yaban pazarları hâlen Horasan ve Horasan’ın Türkmenistan’da bulunan bölgelerinde kurulmaktadır. 1999 yılında Gazi Üniversitesi’nde geliştirdiğimiz, proje koordinatörlüğünü yaptığım bir belgesel film projesi için Horasan ve Türkmenistan’da yaptığımız gözlemlerde bu pazarlardan çok önemli görüntüler elde ettik. Bu görüntüler Gazi Üniversitesi ve Almanya’da Alevî - Bektaşî Enstitüsü arşivinde bulunmaktadır.

Sonuç olarak besicilik son derece zor belirli dengelerin bir arada bulunduğu bir üretim tarzıdır. Bir yandan kendilerine uygun bir kışlak bulmaları ve buralarda kışlamaları, yine uygun bir yayla bulup ilkbahardan başlayarak koyunlarıyla birlikte yaylalara çıkmaları, üretimlerini pazarlamak için de kendilerine genellikle yollara yakın bölgeleri seçmeleri gerekmektedir. Bütün bu durumları tam olarak bilmeden Anadolu Alevîliğinin temellerini anlamak ve kavramak mümkün değildir. Çünkü hâlen bugün bile Anadolu Alevîliğinin özgün yapısı bu sosyo-kültürel yapı içinde varlığını sürdürmektedir. Anadolu Alevîliğinin geliştiği ve yaşadığı topluluklar Türkistan, Horasan ve Anadolu ekseninde besici kültürü

ile yaşayan topluluklardır. Bu kültürü sürdüren Sünnî toplulukların yaşayışlarının ve kültürlerinin Anadolu Alevîliğine çok yakın olduğunu özellikle belirtmeliyiz.

Bütün bu zorunlu açıklamalardan sonra asıl konumuza gelirse, besici toplulukların kışla ve yaylalarından kopmaları onlara bir anda çok şey kaybettiren en önemli olaylar arasında yer almaktadır. Çok önemli bir durum olmadığı zaman besici topluluklar kışlak ve yaylaklarından kopmazlar. Siyasal istikrarsızlığın başladığı bir ortamda ise üretim ilişkilerinden kopuş sürekli hareket hâlinde olmalarından çok kolay olur. Bu durum ekonomik ve sosyal olarak onların üzerinde derin etkiler bırakır. Yukarda da belirttiğimiz gibi Horasan’da 7. yüzyıldan itibaren başlayan ve 10. yüzyılda kronikleşen Horasan yöresindeki siyasal istikrarsızlık bu bölgedeki besici toplulukların Anadolu’ya kaymalarına sebep olmuştur. Nitekim Anadolu’da birçok yörede yaptığımız alan araştırmalarının neredeyse tamamında aradan yüzlerce yıl geçmiş olmasına karşılık hâlen Horasan’dan gelmiş olmak ortak bir köken gibi kullanılmaktadır. Bu son derece önemli bir sosyal travmadır.

Bu bölgenin istikrarsızlaşması özellikle Kars’tan başlayarak Hazar Denizi’nin güneyinden Türkmenistan’a kadar olan bölgede geçimlerini sağlamaya çalışan besici boyları, oymakları, obaları, geçimlerini sağlayamayacak duruma getirmiştir. Miladî 7. yüzyıldan itibaren Arap ordularının Semerkant, Buhara gibi dönemin ticaret yolları üzerinde bulunan en büyük ve en zengin kentleri silah zoruyla ve vahşete dayanan bir şiddetle ele geçirdikten sonra (bak: Taberi, İbn-i Kesir ve İbnü’l-Esir) besicilikle uğraşan toplulukların Asya’nın içlerine ve doğusuna doğru göç ettikleri, bir kısmının ise yine Horasan üzerinden Anadolu’ya doğru geldikleri görülmektedir.

Birçok kaynakta anlatılmasına rağmen çok kesin bir netlikte Türkiye Tarihi’nde dile geti-

rilen şu bilgi bizim göç süreci ile ilgili verdiğimiz bilgileri desteklemektedir:

"Gerek nüfus artışı ve otlakların daralması, gerek daha doğudan gelen kavimlerin baskısı, gerekse aristokratik önderliklerin girişimi sonucu, Sir-i Derya Oğuzları 11. yüzyılın ortalarından itibaren dalgalar halinde Yakın Doğu'ya göç ettiler." (Akşin, 1990: c.1/111).

Aynı kaynakta Horasan'dan göçle ilgili olarak tek yönlü bir gerekçe olmasına karşılık dalgalar halinde göçü gösteren şu bilgiye yer verilmektedir:

"Kutalmışoğulları sülalesi, bir kere daha İran'dan yerleşik tarıma zarar vermesinler ve devleti rahatsız etmesinler diye, habire Anadolu'ya sevk edilen-göçebe aşiretlerin insan gücünü kullanarak, küçük Asya'nın büyük kısmını ele geçirdi." (Akşin, 1990:c.1/112)

Burada Arap ordularının "gaza", "cihad" ve "fetih" adı altında aslında yağma ve çapul yaptıklarını biliyoruz. Bu konuda özellikle daha tarafsız bir gözle bakabilme şansına sahip olan Müslüman ve batılı bilim adamları Muaviye ile başlayan yeni dönemi:

"Şimdi halife devleti, artık doğrudan İslam'a dayanmayan, daha dünyevi bir emperyal güç haline geldi." (Hudgson, 1993: 161) biçiminde tanımlar. İnancın sadece görünüşte kaldığı cihad fikrinin arkasında yağma ve çapul'un olduğuna dair iki örneği burada vermeliyiz:

"Muaviye'nin oğlu Yezid, Süllem bin Ziyad'ı Sicistan ve Horasan valiliğine tayin etti.

(...) (Ziyad) Mühelleb bin Ebi Süfra'yı Türk Şehri Harezmi'ye gönderdi. Gidip Harezmi'ye kuşattı. Harezmiler 25.000.000 dirhem vermek şartıyla onunla barış andlaşması yaptılar. O da onlardan para yerine eşya alıyor ve eşyaları yarı kıymetine satıyordu. Böylece onlardan 50. 000. 000 dirhem değerinde eşya ganimet olarak almış oldu. Böylece Mühelleb, Süllem b. Ziyad'ın yanında itibar sahibi oldu." (İbn-i Kesir, 1995: 8/344).

Burada çok açık bir biçimde yapılan tefecilik ve yağmacılıktan başka bir şey değildir.

İbn-i Kesir ve İbnü'l Esir'de anlatılan şu bilgi de dikkat çekicidir:

"Kuteybe bu isyancı hükümdarın üzerine giderek Talekan halkına hücum etti ve çok sayıda kimseyi öldürdüğü gibi dört fersah boyunca iki sıra halinde pek çok kişiyi de astı." (İbnü'l-Esir, 1991: c. 4, 486).

Her iki kaynağın verdiği bilgi doğru ise bir fersahın üç mil olduğunu düşünerek (Pakalınlar, 1971: c.1, 609) Kuteybe on iki mil boyunca iki sıra halinde insanları idam etmiştir.

Harezmi'de kendisine teslim olmuş esirlerden binini sağ tarafında, binini sol tarafında ve binini önünde ve binini de arkasında öldürterek Türklere gözdağı vermek istedi. Kuteybe ile ilgili olarak Ka'bü'l Eş'ari, bu hususta şöyle bir şiir söylemiştir:

"Kuteybe hergün bir talan yapıyor

Servetlere yeni servetler katıyor" (İbn-i Kesir, 1995: c. 9/143-145).

Burada göz ardı edilmemesi gereken hususlardan biri de Arapların kendilerini üstün ve seçilmiş bir ırk olarak görmeleridir (Kavm-i Necib) bu anlayış Emeviler döneminde gittikçe güçlenerek din üstün ırk anlayışının emrine verilmiş ve Arap olanlarla Acemler (Arap olmayanların tamamı) birbirinden ayrılmıştır. Bu ayırım Arap olmayan toplulukların İslam anlayışlarının farklılaşmasında en doğal gelişmelerden biridir. İslam tarihinde "Ehlü't-Tesviye" veya Şuubiye Hareketi bu yüzden çıkmıştır. Bu konuda bütün Arap coğrafyacılarının ve tarihçilerin zaman zaman çok açık ırkçı tavırları ayrı bir makale konusu olacak kadar geniştir. (Üçok, 1979: 55-59).

Ancak bütün bu gelişmeler başta İranlı topluluklar arasında sonraları Türkler arasında Arapların benimsedikleri İslam anlayışına karşı bir İslam anlayışının benimsenmesine sebep olmuştur. Barthold bunu Zerdüşt dinini ortadan kalmasından sonra Sünnî Arap egemenliğine bir başkaldırı olarak Tahiriler ara-

sında Horasan'da başlayan ve genişleyen bir akım olarak değerlendirir ve İmam Rıza'nın Meşhed'de bulunan kabrinin ve çevre illerin Şiiiliğin önemli yayılma merkezi olduğunu söyler (Barthold, 1940: 46-47). 9. yüzyıla isabet eden bu değerlendirme İslam'ın Horasan'da tanınmaya başladığı miladi 650 yılından yaklaşık 240 yıl sonradır (Hodgson, 1993: c.1/153). Bu iki yüz yıllık süreç içinde bölgede çok sayıda İslam anlayışı, batınî yorumun geliştiğini görmek mümkündür. Ali yanlılarının onun ölümünden sonra uzun bir süre ona biat etmediklerinin kanıtlarından biri de Ziyad bin Ebihi'dir. Sonraları biat etmiş olsa bile İran ve Irak'taki yönetimi sırasında Ali yanlısı gelişmelere sert bir tavır almadığı bilinmektedir.

Besici üretim ilişkisine bağlı olan toplulukların bir yandan ikinci sınıf insan sayılmaları (mevali), bir yandan şiddete ve baskıya dayalı yönetim biçimlerine duydukları tepki kendi sosyo-kültürel zorunluluklarından kaynaklanan inanç algılamasını geliştirmelerini sağlamış, bir yandan da son derece kırılğan bir yapıya sahip olan yayla ve kışla arasında besicilik yapma gerçeği onları Anadolu'ya kaydırmış ve Anadolu Alevîliğinin evriminde bir dönüm noktası olmuştur.

Sözlü gelenekte yukarda belirttiğimiz gibi Horasan'dan geliş, Arap ordularının yaklaşık 1200 yıl önce yaptıklarının yaşlılar tarafından ağızdan ağza anlatılması boşuna değildir. Bu geliş zaman zaman toplu büyük göçler hâlinde olduğu gibi istikrarın olduğu dönemlerde de kısım kısım 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Osmanlı arşiv belgelerinin incelenmesi sonucunda görülmektedir ki Semerkant ve Buhara üzerinde geliş gidişlerle ilgili yakın zamanlara kadar yazışmalar sürdürülmüştür. 18. ve 19. yüzyılda yolların güvenli olmaması sebebiyle insanların İstanbul üzerinden hacca gittiklerine dair birçok yazışma bulunmaktadır. Bu da Horasan ile Anadolu arasındaki stratejik bütünleşmeyi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. (Binark, 1992: 25-48).

Buna tipik örnek olarak Bulgaristan'da Tutrakan'da yatan Sadi Baba adlı yarı Bektaşî, yarı Nakşî kültürünü temsil eden inanç önderini verebiliriz. Bulgaristan'da yaptığımız bir alan araştırması sırasında sancağını, mezarını bulduğumuz Sadi Baba 18. yüzyılın sonlarında Buhara'dan çıkarak Balkanlar'a kadar gelmiş Romanya sınırında Tuna nehrinin hâkim bir tepesinde öğretilerini sürdürmüştür. Buna benzer daha birçok örnek Anadolu ve Balkanlardan verilebilir.

Horasan üzerinden Anadolu'ya göçle ilgili olarak çok sayıda Bizans, Ermeni, Arap tarihçisi yanında yine çok sayıda gezginin gözlemlerini kaynak ve belge olarak göstermek mümkündür. Bu göç sanıldığı gibi bir kerede değil, 18. yüzyıla kadar azalarak veya çoğalarak sistemli ve sürekli olarak gelişmiştir. Bu daha sonra yazacağız bir makalenin konusu olacaktır. Bizim amacımız bu bilinen gerçekleri tekrar kaynaklarla desteklemek değildir. Bizim asıl amacımız günümüzde yapılan bazı yorumların göz ardı ettiği gerçekleri ortaya koymaktır. Böylece yapılan yorumların sağlıklı bir biçim alması mümkün olacaktır.

Bizim sık vurgulamak istediğimiz gerçek Anadolu Alevîliğini kaynağından ve doğru tanıyabilmek için Horasan coğrafyasını ve Horasan kavramını çok iyi bilmek gerektiği gerçeğidir. Çünkü Anadolu'ya üç dalga hâlinde göç eden besici toplulukların yaklaşık iki yüz yıllık bir süre içinde (8-10.) yüzyıllar arasında kaldıkları Horasan, geleneksel inançları ile burada karşılaştıkları birden fazla İslam anlayışının birbiriyle kaynaşması ve bir sentezin oluşmasında bu coğrafyanın çok büyük yeri bulunmaktadır. Bir taraftan Fergana ve Kaşgar bölgesinde yayılan İslam anlayışı, öte yandan Buhara, Semerkant ve Taşkent'te yayılan İslam anlayışlarının Horasan'ın batısına doğru geldikçe birden fazla batını düşünce ile karşılaşmaları sonucu ulaştıkları bilgi birikimi onların sosyo-kültürel yapılarının getirdiği

gerçeklerle birleşerek yepyeni bir yorumun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Anadolu Alevîliğinin oluşmasındaki en önemli özelliklerden biri de Bozkır ortamında besici kültürü ile yaşayan toplulukların coğrafya bilgilerinin ve doğayı gözlemekle oluşan bilgi birikimlerinin de çok büyük etkisi bulunmaktadır. Her yaz aynı yaylaya ve aynı zamanda gitmeleri için mutlaka tamamen doğadaki iklim değişikliklerini çok iyi gözlemlenmeleri gerekmektedir. Bu yüzden mevsimler ve güneşin hareketleri ile ilgili çok gelişmiş bir bilgi birikimine sahiplerdi. Bunu nutuk, nefes ve türkülerde görüyoruz ve önemli bir kısmı zamanımıza kadar gelmiştir. İkinci olarak besici toplulukların gelişmiş bir yön bulma becerileri vardı. Özellikle Demirkazık, Kutup, Ülker yıldızı olarak anılan yıldız bakarak veya kuzeyden güneye inen göçmen kuşların yollarını izleyerek aileleri, atları, develeri yüzlerce koyun ve keçileriyle yön buluyorlardı. Özellikle turnaların besici toplulukların yollarını, temiz otlak ve temiz su kaynaklarını bulmalarında çok önemli katkıları oluyordu.

Bu yüzden nefes, nutuk ve türkülerde Turnalar bu özellikleriyle yayla ve kışla arasında haber götüren kutsal bir kuş gibiydi. Anadolu Alevîliğinin öğretisi içindeki soyut kavramlarla ilgili benzetmelerinin tamamında doğa olayları ve üretim ilişkileri doğrudan belirleyicidir. Gördüğümüz kadarıyla Anadolu Alevîliğine üretim ilişkileri bakımından bakılmaması, bu ilişkilerin çok yönlü etki ve bağlamlarının göz önüne getirilmemesi sebebiyle zaman zaman Anadolu Alevîliğinin öğretisinde bulunan kırsal alan bağlantılı benzetmeler de bu düşüncenin "sığ bir kırsal alan" düşüncesi olduğu yolunda iddiaların öne sürülmesine neden olmuştur. Üstelik bunu öne sürenlerden bir kısmının Anadolu Alevîliği üzerinde 50 yıla yakın çalışmaları, Alevî topluluklar içinde yaşamaları ve gözlem yapmaları dikkat çekicidir.

Bir bütün olarak değerlendirilmediği zaman Yunus Emre'de Hacı Bektaş Veli de, hatta Pir-i Türkistan olarak değerlendirilen Ahmet Yesevî de aynı zan altında bırakılabilir. Ancak bu anlayış tamamen skolastik bir mantıktır. Sadece çok okuyan ve çok yazanın derin bilgiye sahip olduğu düşüncesi Fransız ve İngiliz aydınlanması döneminde tartışılmış ve Voltaire gerek Felsefe Sözlüğü'nde gerekse İngiltere Mektupları'nda iyi bir gözlem yapabilen hiç eğitim almamış kimselerin de bilgiler arasına girebileceğini söylemektedir. Yine Voltaire'in Zadig isimli romanı, İbn-i Tufeyl'in Jean Jack Rousseau dâhil olmak üzere aydınlanmacı düşünürü etkileyen var sayımları bizim tezimizi de güçlendirmektedir. Erdeme ulaşmak için ille de kitaplar arasında kalmak ve yaşamak gerekmez. Doğa da sağlıklı gözlem yapabilen insanlar da yüksek bir erdeme ve yüksek bir felsefi derinliğe ulaşabilirler. Anadolu Alevîliği'nin dayandığı temel düşünce doğayla baş başa yol ve erkan üzerinde olan kimselerin eren ve evliya oldukları yolundadır.

Horasan'ın Anadolu Alevîliğindeki bir başka önemli etkisini gösteren yapı da yukarıda anlattığımız sosyo-kültürel yapı içinde yetişmiş inanç önderleridir. Bu inanç önderlerine Anadolu'da "Horasan Erleri", "Horasan Erenleri" veya bazıları için "Alperen" denilmesinin temel sebeplerinden birisi de düşüncelerinin Horasan coğrafyası üzerinde olgunlaşmış olması, halkın içinde, halkla beraber olan bu insanların maddi hiçbir şeye talip olmamaları ve kendilerini Tanrı'ya adamaları sebebiyle "er" olarak veya "eren" olarak adlandırılmalarıdır. Er Türkçede birçok birbiriyle bağlantılı anlamı kendi içinde taşımaktadır. "Yiğit" anlamına geldiği gibi "erkek", "yalnız" anlamlarına da gelmektedir. Öğretide "Er" kendisini Tanrı'ya adanmış Tanrı dostu anlamına kullanılmaktadır.

Sonuç olarak Anadolu Alevîliği'nin tam ve kesiksiz anlamak için öncelikle Anadolu

Alevîliğinin tarihsel süreçlerini adım adım izlemek gerekmektedir. Bunu yaparken disiplinler arası çalışma yöntemi ile gidilmelidir. Çünkü her bilim disiplini olayları kendi bakış açısından değerlendirmekte bu da gerçeğin bir bütün halinde kavranmasını engellemektedir.

Anadolu Alevîliği'nin gelişme ortamını Horasan'da yaşanan çok yönlü olaylar ve bu olaylar karşısında kendi üretim ilişkisi ile ayakta durmak isteyen besici kültürü oluşturmaktadır. Horasan tam olarak anlaşılmadan, oradan Anadolu'ya geçişin de anlaşılması bir hayli zorlaşmaktadır. Nitekim seçilmiş bibliyografya'da yer alan bütün değerli bilim adamlarının çalışmalarının hiç birisi Anadolu Alevîliği kavramını bütüncü bir yaklaşımla tanımlayamamaktadırlar. Kavramlarda bile "Şii", "Şia", "batini", "Heterodoks" "Şaman", "Sufi", "Kızılbaş" gibi sınırları belirgin olmayan kavramlarla tanımlar yapılmaya çalışılmaktadır.

Seçilmiş Kaynakça:

İbn-i Kesir, *El Bidaye ve'n- Nihaye*, Çev: Mehdi Ali Seçkin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000. İbn-i Kesir'in bu kitabı iki bakımdan çok önemlidir. Bunlardan birincisi Arap ordularının Horasan ve Orta Asya'ya girişlerini ele alışı ve değerlendirişi. Bak: cilt:8/138-139, İkincisi ise yine Arap ordularının çok eski dönemlerde sırasıyla Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Anadolu'nun İstanbul'a kadar fethi üzerinde verdiği bilgiler bakımından dikkat çekicidir.

İbnü'l- Esir, *El Kamil Fi't- Tarih*, çev: Yard. Doç. Dr. Abdülkerim Aydın, Bahar yayınları, İstanbul, 1991. İbnü'l Esir önemli kaynaklardan biri olarak tıpkı İbn-i Kesir gibi birçok tarihî bilgiyi yıl yıl anlatmaktadır. Buradaki bilgiler Maveraünnehir ve Horasan'daki gelişmelerle ilgili geniş bilgi sunar.

Mantran, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1*, çev: Server Tanilli, Alkım Yayınları, 1997 İstanbul. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'yu anlatan Matran özellikle Moğalların Horasan üzerinden Anadolu'ya girişleri ve Anadolu'ya göçler konusunda derli toplu bilgi vermektedir.

Zachariadou, Elizabeth, (Editör)*Osmanlı Beyliği (1300-1389)* 2. baskı, Çev: Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1997. Bu kitap birden fazla bilim adamının makalelerinden oluşmaktadır. Özellikle İrene Melikoff' "İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni" isimli makalesi Horasanla ilgili olarak anlattığımız bilgilerin tümünü destekler niteliktedir.

Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, Çev: Nurettin Hiçyılmaz, DOZ yayınları, İstanbul, 2005. Doğu Hristiyanlığı tarihi bize erken çağlarda Ortadoğu ve Orta Asya'ya kadar birçok bölge ile ilgili bilgiler verirken kilise kayıtlarına dayanması açısından dikkat çekicidir. Birçok yeni bilgiyi içerdiğini biliyoruz. Özellikle Nasturilerin ve Yakubilerin misyonerlik çalışmalarının Horasan ve Orta Asya'daki yayılmalarını anlatan bölüm yararlandığımız dikkat çekici bölümler arasında bulunmaktadır.

Roux, Jean Paul, *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*, Çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006. Yazar Ortaasya'da İslamiyet Öncesi ve sonrası kırsal alan, ve kent kültürü üzerine dikkat çekici bilgiler vermektedir.

Roux, Jean Paul, *Türklerin Tarihi*, Çev: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Lale-Arslan Özcan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007. Horasan'a üzerine verdiğimiz bilgilerin önemli bir kısmını anlatmaktadır.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: 1, 2. Baskı,

Çev: Halil İnalçık, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004. Özellikle bak göçerleri baskı yüzünden Azerbaycan'a çekilmeleri, say: 205.

Ligeti, L., *Bilinmeyen İç Asya*, Macarca'dan çev: Sadrettin Karatay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

Merçil, Erdoğan Prof. Dr., *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985.

Lindner, Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev: Müfit Günay, İmge Kitabevi, İstanbul, 2000.

Sümer, Faruk Prof. Dr., *Oğuzlar (Türkmenler)* 5. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

Hodgson, M.G.S, *İslam'ın Serüveni*, Çev. Dr. İlhan Kutluer, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, c.1, Cem yayınları, İstanbul 1995. Akdağ'ın özellikle yaylacı Türkmenlerle Rumlar arasındaki alışveriş konusunda verdiği bilgiler bizim besici kültü ile kentli ilişkisi üzerine olan görüşlerimize kaynaklık etmektedir. Bk. Say. 13.

Şapolyo, Enver Behnan, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara, 1972. Horasan'da yapılan ticaret üzerine bk:259-265.

Uluçay, M. Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Öğretmen Kitapları 110, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1975. Tamamına yakın kısmı Horasan ve Maverâünnehir'le ilgili olan kitapta ilk kaynak niteliğinde bazı Arap gezginlerinden bilgiler bulunmaktadır.

Üçok, Bahriye Doç. Dr. *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Ankara, 1965.

Barthold, W. Prof. Dr., *İslam Medeniyeti Tarihi*, Çev. Prof. Dr. Fuat Köprülü, 5. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,

Ankara. Müslümanların eşitliği konusu, Türklerin Müslüman oluşu, Horasan ile ilgili olarak bak: 99, 43,45. Horasan'da kent kültürü için.

Arsel, İlhan, *Arap Milliyetçiliği ve Türkleri*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1977. Arap yazarlarının tamamına lakın kısmının ırkçı yaklaşımları için özellikle bakılmalıdır. Say: 89-142.

Köprülü, Fuat Prof. Dr., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 2. Basım, Ankara, 1966.

Tapper, Richard, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler*, Çev: F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.

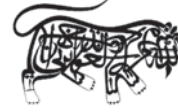
Lindholm, Charles, *İslami Orta Doğu, Tarihsel Antropoloji*, Çev: Balkı Şafak, İmge Yayınları, Ankara 2004. Bu konuda ayrıca bak.: Jacob Black''in Tyranny as a Strategy for Survival in an 'Egalitarian' Society: Luri Facts Versus an Antropological Mystique'', man,7, 1971,614-34. Beck Louis Tribes and the Stare in Nineteen and Twenteen- Century Iran; Philip Khoury and Joseph Kostiner (ed.) Tribes and State Formation in the Middle East içinde, University of California Press, Berkeley, 1990. Aynı yazarın The Qashqa'i of in Iran, Yale University Press, New Haven,1986. Aynı yazarın, Woman Among Qashqa'i Nokadic Pastoralist in Iran; Luoıs Beck and Nikki Keddıe (ed.) Women in The Müslim içinde, Harvard University Press, Cambridge, 1978.

Baharnaz, M.R., *Nomads Of Iran, Photographs of Iran Tribes*, Tehran, 1994.

Binark, İsmet, (proje Yürütücüsü), *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, (1687-1908 Arası), Ankara, 1992.

Üçok, Bahriye Doç. Dr., *İslam Tarihi, Emeviler Abbasiler*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1979.

Taberi, *Tercüme-i Taberi-i Kebir*, Esat Efendi Matbaası, İstanbul, 1328 (1912) Horasan ve Maverüünnehir'de Arap ordularının savaşları için. Özellikle üçüncü ciltte Hicri 65 (m.687) Horasan'ın fethinden sonra Araplar arasında egemenlik ve Basralı Araplarla Beni Rebia ve Beni Ziba Aşireti mensuplarının valilik yüzünden yaptıkları savaşlarda talan ve yağmalar anlatılmaktadır. Yani Müslümanlar kendi kendilerini yağmalamaktadırlar. (Bak: Say. 276-278). Bu örnek bile olayın İslam adına cihat yapılmadığını gösteren tipik örnektir. Ayrıca Kuteybe için Bak: 356 v.d.

Gökalp, Cevdet, Doç. Dr., *Kaynaklara Göre Orta Asya'nın Önemli Ticari ve Askeri Yolları*, Emel Matbaacılık, Ankara, 1973. Gökalp bu çalışmasında Çin ve Arap gezgin coğrafya bilgini ve günlükçülerinin notlarından yola çıkarak yolları ele alıp anlatmaktadır. Özellikle bizim alanımız olan Batı Türkistan ve Horasan'daki geçiş yollarını Barthold'un çalışmalarından da yararlanarak açıklar ki iyi bir harita bilimcinin bunu çok doğru olarak tasarlaması mümkündür. Ayrıca Çin ve Arap yazarların çalışmaları bizim Horasan üzerinde yaptığımız çalışma ile aynı dönemleri anlatması bakımından da oldukça önemlidir.

Lewis, Bernard, *Alamut Kalesi ve Hasan Sabbah*, Nokta Kitap, İstanbul, 2009. Özellikle Batınî inançlarla birlikte Hazar Denizi'nin güneyindeki dağlık bölgede yerleşim ve İsmaililiğin kolları. Anadolu Aleviliğinin İsmaililikten etkilendiği yolundaki iddiaların geçersizliğini gösterebilecek bu inanç gruplarının yaşayış biçimlerini gösteren bölümler.

Akşin, Sina, *Türkiye Tarihi 1, Osmanlı Devletine kadar Türkiye Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul. 1991.